

התקווה כ"המנונה" של ההשכלה בכוכבי יצחק: שירת התקווה בכתב העת כוכבי יצחק באמצע המאה התשע-עשרה

משה פלאי

כך כתב לאנגבאנק: אם מהמורות הזמן ימלאו את דרכו של אדם "בסירים", "על כנפי התקוה עוף יגביה"; "ואם ענני אופל ישיתו חשך", "אל הטוב והמטיב האהבה תשא גבר [...] כי שלום בחילה, מרפא בכנפיה"². לקראת סוף ימיו כתב המשורר כי האדם "את התבל לא יעזוב בנפש מרה, / כי בכנפי קודש אמונה לשחקים תרקיע"³. התקווה נוסכת מרפא באדם המאמין גם לקראת אחריתו. תפיסה זו קיימת גם בשירים רבים אחרים.

התקווה שהמשורר מציע בשיר זה היא אישית וקשורה באישיותו של האדם. היא מביאה להתבוננות חיובית בחיים ולצפייה לעתיד טוב שיש בו התרוממות רוחנית ופסיכולוגית והתעלות מעל המציאות היומיומית העכורה.

הערך השני הוא האהבה, המביאה מרפא בחובה, ואף היא מעודדת את האדם להתגבר על פגעי הזמן.

השיר מסתיים בערך השלישי, האמונה, ועובר לשלב האחרון בחיי האדם לקראת סוף "חיי הבלו". שלב זה הוא טרנסצנדנטלי בספרה אמונית. האדם אינו עוזב את תבל "בנפש מרה". האמונה נושאת אותו "בכנפי קודש" ומרקיעה שחקים, שם ישב "בסתר עליון" ויתלונן "בצל שדי" על פי ההבטחה האלוהית (תהלים צא, 1). בניגוד לחיי הייסורים והאופל בעולם הזה, בעולם הבא ימלאו את אורח חייו "שובע" ו"שמחות" בנוכחות "פני אלהים". התקווה הופכת לערך עליון, יחד עם אהבה ואמונה המקיימות את האדם במהמורות הזמן ומסייעות לו להתגבר עליהן. מובטח לו ש"על כנפי התקוה עוף יגביה". השיר תמים וכתוב ברוח אופטימית, המעודדת את האדם המאמין.

"מה נעמה התקוה בת שמים" ... התוחלת המובטחת לאחר המוות

הסופר יחיאל מלר, שאף הוא פרסם בכוכבי יצחק ובכתבי עת נוספים סאטירות וסיפורים, ציין תפקוד דומה של התקווה בשיר "התקוה", המתחיל במילים "מה נעמה התקוה בת שמים". גם מלר משתמש בקלישאה "התקוה בת שמים". גישתו היא הרבה יותר פסימית לגבי

ב-37 הכרכים של כוכבי יצחק (1845-1873), כתב העת של ההשכלה באימפריה האוסטרו-הונגרית, נדפסו מאות שירים, ובהם לפחות 13 שירים בכותרת זהה: "התקוה", ועוד לפחות חמישה שירים שנושאים הוא תקווה. כמו כן נעשה שימוש במילה "תקוה" או "התקוה" במאמרים לרוב. מושג זה מעורר עניין בעיקר משום מקומו במערכת הערכים של משכילי כוכבי יצחק, והתפתחותו כעבור רבע מאה, ב-1878, לשיר "תקותנו" שחיבר נפתלי הירץ אימבר, שעליו מבוסס ההמנון. קריאה בשירים אלה מעידה כי המשכילים התייחסו אל התקווה, לכאורה המנונה של ההשכלה באותה תקופה, כמושג אידאלי של המשכילים. המושג קיבל משמעות מרכזית בכוכבי יצחק, שנוסח כ"התקווה בת שמים", מקביל בחשיבותו למושג מרכזי אחר, "השכלה בת השמים".

במאמר אנסה למפות ולאתר את מקומו של המושג "תקווה" בשירי המשכילים שהשתתפו בכוכבי יצחק ולברר את משמעותו בתפיסתם. הנחתי היא שמשוררים רגישים במיוחד לתופעות רוחניות ותרבותיות המתרחשות בזמנם, ולערכי יסוד העומדים על הפרק, ושאפשר למצוא את ביטויים בשיריהם.

אדם וגורלו – ערכים המקיימים את האדם: תקווה, אהבה, אמונה

כבר בחוברת הראשונה של כוכבי יצחק, שיצאה לאור ב-1845, אנו מוצאים התבטאות מעניינת בנושא התקווה. המשורר אלכסנדר הלוי לאנגבאנק, שפרסם בכוכבי יצחק מהגיליון הראשון ועד הגיליון האחרון (ב-1873), וכן בכתבי עת אחרים במשך שנים רבות, מתבונן באדם ודרכו בשיר "שומרי האדם"¹. הוא מציע שלושה ערכים השומרים על "האדם באורח חיים" ומסייעים לו להתגבר על פגעי הזמן האורכים לו: "תקוה, אהבה ואמונה בנות שמים". השימוש בכינוי "בנות שמים" מעניין במיוחד, כי המשורר מיישם את הכינוי המקובל "השכלה בת השמים", וביטויים דומים, להגדרת הערכים הללו. המשמעות היא שהם תופעות שמיימיות, בגדר מתנת האל לאנושות.

הגיוני שיבה: חיי נצח המוכטחים על דברת האל

משורר קשיש אחר, ל' פוקס, אף הוא עושה את חשבון הנפש בשירו "הגיוני שיבה". הוא עובר על חייו מבלי שמצא מנוחה או מטרה שאותן חיפש, ובסוקרו את כל חייו בשלבי השונים הוא שואל: "האם רק התקוה גורלי, ולא המרגוע". בהגיוני הוא מסיק כי ימיו "הלכו רק בתקוה נכזבה / אצתי ולא שקטתי, רצתי בלי לנוח", ורדף "רק הבל".⁸ רק בהגיעו ל"מקום צלמות, מקום עלטה", שם ימצא "מנוחת בן חלוף מנוחה נצחית" עד אשר "על דברת אל לחיי נצח אָקומה".⁹

התקווה מצטיירת בשיר זה כמעין פנטום המכוון את האדם לקראת טלטלות של הבל כל חייו, ועם שיבה הוא מגיע למסקנה שחיי הנצח המוכטחים לו אף הם "על דברת האל", ואף זו היא תקווה, שלפחות מוכטחת על דבר האל, שהמשורר בוטח בה יותר. האמונה מתגברת על כל הספקות ובאמצעותה מקווה המשורר להגיע לחיי נצח.

משוררים שרים על עצמם וחייהם: על הזקנה ועל אובדן היצירה

משורר קשיש אחר, שלמה טרישר (טריעשער), שפרסם משיריו בגיליונות הראשונים של כוכבי יצחק, מתלונן גם הוא על "קרבת הזקנה", והמוטו שבחר לאפיין את מצבו קובע, במונחים המזכירים שירי משוררים קשישים אחרים, "כי פנה יום", "כי ינטו צללי ערב".¹⁰ אלה "שנות בהלה ימי הרעה / ירופפו עמודי סכה נופלת. // הנה הנם, זקנה באה!". אף הוא מקשר את התקווה עם הפרח הנובל: "אֵי־לך תקוה, בפרחך נובלת, // חיל פגעים לרגלה איום, [...] כי פנה יום". השורות החוזרות בשיר הן המוטו "כי פנה יום", "כי ינטו צללי ערב", החוזר ומהדהד כמקהלה המבשרת את דברי ירמיהו (ו, 4): "אוי לָנו כִּי־פָנָה הַיּוֹם, כִּי יִנְטוּ צִלְלֵי־עֶרֶב".

לעת זקנה המשורר פונה אל התקווה אך הוא מציינה כפרח נובל. תחושת אין אונים מפעמת בשיר: "כברו מזקן און ועין [...] נחליתי – ואדם אין!" הוא מחפש דרך לברוח ולמצוא "פדיום", כי השורה החוזרת מכה בו בריאליות שלה: "כי פנה יום", "כי ינטו צללי ערב". שורה זו מביאה את המציאות ל"נעילה" של יום הדין, שבה מבקש המתפלל המאמין – "פתח לנו שער בעת נעילת שער כי פנה יום" (ההדגשה במקור), אך למשורר אין כבר בקשת "פתח לנו שער". בשיר זה התקווה נובלת ואינה שולחת את המשורר למציאות טרנסצנדנטלית שמעבר למוות, שעליה קראנו בשירים קודמים.

בשיר שני, "אולי", משתמש טרישר בכיטויים נוספים המביעים את חששותיו הפיזיים ואף היצירתיים, "קפאו שירים נוזלים, הנהר יִחַרַב וְיִבֶשׂ", והוא צופה את היעלמות בת שירתו. הוא קורא לגואלו, "הנה אנכי עומד על אובל אולי". המשורר מעשיר את שירו בשיבוץ מספר דניאל ח, 2: "וְאֶרְאָה בְּחֻזֹן", "וְאֲנִי הֵיְתִי עַל־אֹבֶל אֹלֵי", ומעצים את התיבה "אולי" המהוססת, האפשרית והמסופקת, החוזרת בראש רוב שורות השיר, במילים הבאות, "ואני עומד מחריש על אובל אולי". ואולי נותר לו מוצא: "אולי יש תקוה, / ועוד אחליף כח!".¹¹ התקווה המקווה היא אפשרית לכאורה, אך כל שורות ה"אולי" מוליכות לאבדון, לָאֵין: "אולי תצא חטה תחת בָּאֶשׁה נְחוּחַ!". ואילו

מצבו של האדם: הוא מונה את כל מצוקותיו של בן אנוש בכל שלבי החיים, מנעוריו ועד זקנתו. ככל עת צרה ואסון "תפתח התוחלת לו זרועותיה / ונוחם חיש ימצא ומזור בכנפיה".⁴ וכך נראה תפקודה של התקווה מקיף יותר ונדרש יותר על ידי בני אנוש.

המחבר מעביר את הקורא במעגל החיים של האדם ומסיימו לעת "ראות אדם המותה לרגלו שטוח". אף מלך קובע כי התקווה תעודר את האדם גם לנוכח המוות, "כי נפשו לא תרד קבר", "ובלב אמון יסגור שמורות עינים: / לחיות אחריימותו – בגבהי שמים". התוחלת המוכטחת בהמשך הקיום הרוחני לאחר המוות הפיזי, נמצאת כאמור גם בשירים אחרים ומעידה על אמונת אומן של מחברים כיחיאל מלך, כפי שהוא מעיד על עצמו במאמרים שכתב בכתב־העת. השיר נדפס בלי ניקוד, ויש להניח כי העורך לא מצאו כשיר להכרה פואטית שלמה.

התקווה האמונית היהודית לחיים שלאחר המוות

המגמה האמונית שוררת ברבים מן השירים המתמודדים עם בעיית המוות. גם למשוררים אחרים התקווה מצטיירת כמעודדת את האדם לקראת מותו. המשורר הקשיש יעקב ביברנג, שפרסם אידיליות ושירים מעובדים ומקוריים בכוכבי יצחק, פרסם גם שיר בשם "הקבר והתקוה". בשיר מתאר המחבר את רשמיו מביקורו בבית העלמין, תחנתו האחרונה של האדם. הוא מתהלך קודר בין ציוני הקברים ומהרהר על הכתובות במצבות המספרות על בני אנוש כמרום יצירתם שנקטפו "מִבְּיַן החיים". למרות הדכדוך והקדרות של המקום, המשורר טוען "גם פה התקוה מרחפת", "לחיק אֵם ישוב בן האדמה". הקבר הוא "מַעֲבָרָה" לחיי נצח, "שם יִעַנְגוּ נצח בחיים ארוכים".⁵ האמונה היהודית המכירה במציאות שלאחר המוות קיימת בשירים אלה ומציעה תקווה פורתא להולך ללא שוב.

משוררים בערוב ימיהם: יעקב ביברנג: "כבה השמש, סביבי עלטה"

תפיסת התקווה של ביברנג מייצגת את תפיסתם של כמה משוררים קשישים שכתבו על תחושת הייאוש בערוב ימיהם. בשיר "בטחון השב" מזדהה המשורר עם דמות השב הקשיש. השיר פותח בתיאור "הצללים נטו, השמש ברהה", מטפורה לערוב יומו של השב. הוא מתאר את מצבו: "כבה השמש, סביבי עלטה", ושואל "אֵיִם ימי אבי – כחזיון עפו!".⁶ השב יושב בפתח אוהלו וצופה בשמש העוזבת את "התבל במרוצה נמהרה" כחוק אלוה ממעל. לכאורה "כן יגוע הגבור במנוחה שאננה!", אך השב שרוי בהגיגים על חייו וסיכומם כשהוא נדרש לכיטוי "תקווה" בכמה מִבְּתֵי בשיר. ותחילה באכזבה: "פרחי תקותי נבלו כחציר / ימים שבעתי – ונפשי רעהה" (שם). המטפורות והמינוחים נלקחו כאמור מעולמו של השב. הלילה פרש את "קדרות כנפיו", אך בקרבו של הזקן "אש בוערת". הוא צועד כגיבור חיל בעוצמת "התקוה בלבו שוררת". הלילה הזה הוא אחרית חייו, ו"כילד שעשועים סגר עינהו / עלי אברי התקוה עלה שמים".⁷

כוחה של התקווה חוזר באחרית ימיו ומעלה את המשורר ל"שמים", לקיום שאחרי המוות, מבלי שיעזוב את העולם וחצי תאוותו הפיזית בידו. התקווה היא תקוותו של המשורר כאדם מאמין...

ואילו רווקה הצער והדאגה יעוררו את התקווה "והיא בערמתה הלא תעלהו מעל"¹⁴.

התקווה מצטיירת באירוניה כאשליה, כתכונה מעודדת בעורמה, אך שאין בה ממש. יותר ויותר נתקלים אנו בשירים רבים בעיצוב התקווה כאשליה. המשכיל שר את "התקווה" מתוך תסכול ממצאויות מתנכרת ואשליה הכרחית לקיום אקזיסטנציאלי.

"הבל התקווה, אין התוחלת"

בשירים דיאלוגיים אפשר להבחין בגישות פסימיות מובהקות המזהות את חוסר הישע ואת היעדר התוחלת בהסתמכות על התקווה. לא זו גם זו, ההסתמכות על התקווה טומנת בחובה סכנה לאדם; היא מזיקה יותר משהיא מועילה.

אחד המחברים, א' פרידלנדר, שהיה מורה, אינו מהסס לקבוע מיד בראש שירו את הכותרת "תוחלת נכזבה". הוא פותח את שירו בהצהרה ברורה: "הבל התקווה אין התוחלת, / רק הצלחה גברת ומשלת". גישתו היא מטריאליסטית מובהקת. "אם איש שם פעמיו" "בעמק הבכא", "שמש התוחלת קרנו יופיע; / הנחם אל תעצב, יחיה אמרים, / עלי השלך יהבך, קרנך ארים". אך כל אלה הם אשליה. הוא אומר בפרפרזה, "קוו למרפא והנה בעתה"¹⁵, ומאשים את התקווה: "הה! איך היית לזונה תקווה נאמנה". האזכור מספר איכה מהדהד וחושף את תוצאות ההיסמכות על התקווה המביאה לחורבן.

האשמות מוטחות כנגד התקווה שאין בה מושיע, ולא זו בלבד אלא ש"בתקוננו שערי השאול נגיע". כאן פונה המחבר אל התקווה ומעמת אותה ישירות עם השאלה, "מדוע תזכבי [...] הלנצח תהתלי בי, ותמעלי מעל / עד הנה רמיתני, בת בליעל!". הפנייה הישירה אל "התקווה" מועצמת ומאפשרת לדובר להירש לכינויים חריפים יותר באומרו, "זנית תקווה, כי בגדת את תוחלת! / רוח זנונים בקרבך", והוא מבקש לגרש אותה ממחיצתו, באומרו, "לכי הי לאיש אחר; / אל בואי בגבולי פני לשחר / לא תהי גברת בתי ומשלת"¹⁶. כינויים קיצוניים אלה מבטלים מכול וכול את התקווה ומעידים על הצפיית שהיו למחבר שנגזו והותירו מפח נפש וייאוש.

שיר דיאלוגי: התקווה מאופיינת כמרשעת

תפיסה דומה של ה'תקווה' קיימת בשיר דיאלוגי אחר, שבו מעמת המחבר את התקווה עם נציג המציאות הקשה של היהודי – עם קשה היום, בשיר בשם "התקווה וקשה יום"¹⁷. המחבר, צ' צלרמאיר, מתאר את התקווה המתגאה לכאורה בתועלת שהיא מביאה ובעזרתה לכריות. אך קשה היום מאס בתרופה שהתקווה מציעה המתבטאת בהבטחות בסגנון "קוה לימים הבאים!". למוד ניסיון, הוא דוחה את התקווה שהוא מאפיין אותה כמרשעת וחנפה, שהביאה לו "משנה דאבון" בשקריה.

השירים הדיאלוגיים יוצרים עימותים בין מושגים

מומחזים: התקווה, התוגה והמוות

השירים הדיאלוגיים מאפשרים למחברים להעלות מושגים מומחזים, בפרסוניפיקציה, ולאפשר לדמויות מושגיות לשוחח ביניהן.

המשורר, שלא כדניאל בחזון, "עומד מחריש על אוכל אולי" לנוכח אובדן יצירתו הפואטית והיעלם התקווה.

השיר מרשים ביחסו אל התקווה; הוא מעצים את הספק, את הבלתי ידוע, את ה"אולי", ובכך הוא מבטל מניה וביה את התקווה.

שירים תמימים על התקווה: על כוחה של התקווה בכל ניסיונות החיים

לעומת השירים המביעים אכזבה מן התקווה בחיים אך נתלים בה כאפשרות לחיים שלאחר המוות, מוצאים אנו בין שירי התקווה גם שירים תמימים, נאיביים, המהללים את כוחה של התקווה בניסיונות החיים. בשיר בשם "התקווה" שכתב חיים גרפונקל, משווה המשורר את התקווה ל"מים חיים קרים" המרוויים "הלך עיף וצמא", זו "תקווה נעימה" ואף כאן הוא מכנה אותה בכינוי המשכילי "את בת-השמים"¹². כאן תפיסת התקווה היא חיובית. בתכונותיה הופכת התקווה "מספר למחול", מרגיעה, "את עוצב מרי-נפש", משכיחה "את-פידו את-צרתו" של אנוש, ומביאה "מזור רפואה ישע אושר" לאדם בחוליו. הוא גם מעריך את תפקודה בשירה: התקווה מפיחה במשורר את "רוח-השיר". המשורר פונה אל האדם הסובל מ"יד אלוה" לבל ישליך את התקווה מאחרי גוו, גם אם פעמיים "עקבה" אותו התקווה, אל יאמר נואש, ויאחז בתקווה. הכותב, בניגוד למשוררים קודמים, נראה כמי שמקווה שהתקווה תועיל.

כף המאזניים בין האופטימיזם והפסימיזם מכריעה לכיוון הניסיון האנושי. ואף על פי כן ולמרות הכול, הנטייה הטבעית של האדם היא לקוות. כך יש להבין את ריבוי שירי התקווה בכוכבי יצחק.

התקווה במישור אישי: להיטיב את מצבו של הדובר

ריב"ל (יצחק בר לוונינון) תרם שיר קטן בשם "אחרית תקוה", על ניסיונותיו האישיים במצוקות הזמן. "מקרה רע אם נפל בחבלי", "ועתה רוע כל רע קרני", אין לו כל ספק "כי רוכב שמים / ירבה עמי חסדיו רבותים". כותרת השיר מתייחסת ל"אחרית תקוה"¹³. זו התקווה המונעת בכוח האמונה ונשמעת כמעין תפילה, או בקשה, ומביעה את ביטחונו של היהודי בהשגחה עליונה עוד בחייו.

שיר דיאלוגי: התקווה בנימה אירונית

בד בבד עם ההתייחסות החיובית והתמימה כלפי התקווה, אנו מוצאים גם גישה שלילית לחלוטין אל התקווה כבר בכרך הראשון של כוכבי יצחק, כך שאי אפשר להצביע על התפתחות בתפיסת התקווה, אלא על מגמות שונות הקיימות בעת ובעונה אחת. בין השירים נדפסו שירים דיאלוגיים, הנוטים לביקורת התקווה, ומבטאים חריפות מרבית המתאפשרת באמצעות עימות דיאלוגי עם התקווה עצמה.

בשיר דיאלוגי שכתב משה יעקב פוררוס על "האדם והתקווה", מצטיירת התקווה בנימה אירונית. בשיר מתלונן האדם על התקווה הנכזבה והתוחלת הממושכה ש"לא ישאירו אחריהם רשמי ברכה". המשורר שם כפי התקווה את התשובה, שהיא תשובה אירונית, עוינת. וכה אומרת 'התקווה': "צדקת אדם; אכן, ההון והעושר אין בהם ממש,

"כעלמה רִבְתִּי הַחַן יִפְהַפֶּיהָ", "תקוה בהוד נדבות". הצעיר לכאורה חייב להיות שמח ומאושר בתקוותיו, ואילו הוא, רוחו סר והוא "גלמוד עלי הַהַרִים", ודמעותיו "כפלגי מים נגרים". המשורר ניצב אפוא אל מול תופעה שאינה מובנת והוא מנסה להבין את פשרה. הוא מקבל תשובתו של העלם הנעים, המשיב לו, "נִדְחִתִּי הוּי מְמוּלְדֵת נְאֻדֵרֵת / וְלֹא אֲשׁוּב רֵאוֹת עוֹד פְּנֵי צִיּוֹן הַיְקָרָה / לִכֵּן כָּל מַחְמָדֵי חֵלֶד הֵם לִי לִזְרָא / רֵאוֹת חַיִּים לֹא אוֹכֵל בֶּאֱרֶץ אַחֲרֵת. / אֶרֶץ יְהוּדָה! מְאוֹד נִפְלְאָת לֶךְ אֶהְבֵּתִי".

מסתבר שהמציאות שנראית לכאורה, במבט שטחי, חיובית ומלאה "תקוה בהוד נדבות", מסתירה בחובה תחושת ניכור וניכור: העלם חש עצמו בנכר, הרחק ממולדתו... והוא מביע את קנאתו לאבותיו המאושרים שמצאו את קבורתם בארץ יהודה, ואילו הוא "אדמת נכר אלֵלֵי תַכְסֵה גוֹיִתִּי!" לעלם אין תקווה בניכר, ואף המוות לא יעשהו מאושר...²¹

נתן מלר כתב שיר לאומי, בניגוד לרבים מן המשכילים שביקשו להתאזרח במקומותיהם והביעו את שאיפתם זו בשיריהם, הוא נושא עיניו לציון...

מאמר: התקווה בעת החדשה; העת תעמיד את התקווה על תלה

השינויים בזכויות המוענקות ליהודים, המציינים את "העת החדשה", אף הם קשורים בתקווה. משכילי כוכבי יצחק מעלים על נס את מודעותם ל"עת החדשה", מושג כולל לזמנים החדשים וההזדמנויות הייחודיות שהעת מעמידה לפני הקהל היהודי הנאור, כתרופת פלא לכל מדווייהם. הם מנסים לשכנע את יריביהם כי עליהם להסתגל לזמנים החדשים.

אחד המשכילים, ישראל פדר, מצהיר את אהדתו לעת החדשה שהוא מכנה אותה, "העת היקרה, כלי חפץ, לכל החי על פני הארמה, אשר עשה אלהים להפליא". וכן הוא מאפיין אותה: "הן זאת העת מאושרה מכל בנות התבל [...] היא יפיה ונכבדה, טובת חן ושכל, וראויה להלל עד מאוד".²² כאן הוא מזכיר את התקווה: העת "תעמיד את התקווה על תלה, ותכונן לה בית בלבב כל איש ואיש". אנו מבחינים בשינוי מעניין בתפיסת התקווה: לא עוד מושג ערטילאי כתכונת אנוש שיכולה לעודד את האדם או להשלותו, אלא תופעה ממשית שהעת מציבה אותה על בסיס המציאות.

כה מוחשית היא העת לגבי המחבר עד שהוא יוצר פרסוניפיקציה של העת "הנחמדה", ש"תעמוד על יד האדם לשרתו, למען ינחל מורשת עולם אחוזה בתוך אחיו", ובזאת הוא רומז לזכות שהוענקה ליהודים לרכוש נכסים.²³

אך תפיסה זו של העת החדשה, המציינת מהפך ביחס של הסביבה והשלטונות כלפי היהודים, אינה נחלת הכלל, טוען המחבר, והוא פונה אל "השכל", העומד מחריש מרחוק ומאפשר ל"סכלות" ול"בערות" לשלוט בכיפה בציבוריות היהודית ולהתעלם מהעת החדשה. המחבר קורא לאחיו "ללכת בעקבות השכל" וכך לממש את התקווה הגלומה בעת החדשה.

שיר אופייני הוא דיאלוג שירי בין "התקווה התוגה והמות", בשיר כשם זה, מאת יעקב פישר, ובו מופיעים שלושה מוטיבים שכיחים בשירת כוכבי יצחק. השיר מתאר דיאלוג בין התקווה לתוגה, וכל אחת מן הדמויות המומחשות מאשימה את השנייה. התקווה מאשימה את התוגה – הלא היא הגישה הפסימית השוללת תוחלת ותקווה – ואומרת לה, "למה תוגה / מאיין פוגה / את האנוש תכריעי / בועם וחמה". ואילו התוגה מאשימה את אשת ריבה, באומרה, "תקווה רמיה! / בלי דומיה / לשונך תטיף כזבים" (¹⁸ אשליית התקווה חוזרת גם בשיר זה. לבסוף מגייס המחבר דמות שלישית, שאף היא ממלאה תפקיד חשוב בשירי כוכבי יצחק, היא המוות. המוות מתערב בפולמוס ומכריע בין שתי הדמויות כישות השליטה "על כל-אשר בו נשמה.../ לפדות שבויה / מכלא האדמה". המוות, לדבריו, מחזיר אנוש לצור מחצבתו, מגרש "כל דאגה מלבבו. / שם בקבר, / ישכן גבר, / ישקט בשלֵת עולם". ושוב צצה ועולה האירוניה האנושית, שהמוות פותר את בעיותיו של בן אנוש ומביא לו "שלֵת עולם". רבים משירי הנכאים בכוכבי יצחק מבטאים את תחושת המשורר המתלונן, כפי שהמוות מצהיר בבית האחרון וחושף אמת כאובה, "איש נגוע, / בלב פצוע, / ולא ישיג מאוייו, / בחבלי דחי / תמיד יחי, / נכסף לאחרית חייו".¹⁹ הצורה הדיאלוגית יוצרת מתחים ועימות בין תכונות אנוש נוגדות המסתיימים בתעלומה האנושית מעבר לתקווה ולתוגה – ממשלת המוות הכול יכול והנצחי. כאן אין המשורר מתמודד עם המציאות שלאחר המוות, הכרוכה באמונה של העולם הבא, אלא כסוף פסוק שאין אחריו מוצא. המוטיבים בשירים מעניינים במיוחד ומסמנים מגמות נמשכות והולכות לכל אורך השנים, בכל חוברות כוכבי יצחק.

תקווה במישור לאומי: התקווה נאמרת בקונטקסט של תחיית השפה

עד כה נוכחנו בשימוש במושג "תקווה" במישור האישי ואמונת הדובר בחיים שלאחר המוות. נשאלת השאלה: האם יש ביטוי לאומי לתקווה? מצאנו כי אחד המשכילים, מנדל פרידמן, יישם את התקווה בהקשר עם תחיית השפה. בשיר אופייני הוא שר על השפה העברית, שמאז ירדה לבלב נפלה הדרתה ועטרתה הושפלה. והוא קורא לשפה, "התנערי מעפר, הסירי בגדי אלמנותך! / [...] יש תקוה לאחריתך", בשיבוץ הפסוק בירמיהו לא, ^{20, 16}. התקווה לתחיית השפה העברית או להחייאתה עמדה בראש מעייניהם של המשכילים הכותבים עברית, והם ראו בעצם הכתיבה פעולה מעשית למימוש התקווה בתחיית השפה העברית.

שיר לאומי: "אהבת ציון"

שאלה יותר מפורטת היא אם יש רמז לתקווה במישור הלאומי ממש. התשובה לכך יתמצא בשיר של נאטע [נתן] מלר, בנו של יחיאל מלר הנזכר לעיל. אף הוא כתב שירים ואף תרגם שירים, ותרם כמה מהם לכוכבי יצחק. בשיר "אהבת ציון", פונה המשורר אל "עלם נעים" ושואלו משום מה הוא מתהלך קדורנית בעוד התבל "משחקת" לפניו

- 8 ל' פוקס, "הגיוני שיבה" [שיר], / Von L. Fuchs in Wien, שם, טז, 1852, עמ' 38-40. הציטוט מעמ' 39.
 9 שם, עמ' 40.
 10 שלמה טריעשער, "קרבת הַקְנָה" [שיר] / Poetisches von Salomon Triescher, שם, לג, 1866, עמ' 65-66.
 11 שלמה טריעשער, "אולי" [שיר], שם, שם, עמ' 66.
 12 חיים גארפונקעל, "התקוה" [שיר] / Von J. Garfunkel in Tarnopol, שם, י, 1847, עמ' 63-65. הציטוט מעמ' 63.
 13 י' לעווינזאהן, "שירים: אחרית תקוה" [שיר] / Von J. Beer Lewinsohn, Mitgetheilt von Wolf Chajes, שם, ל, 1864, עמ' 94.
 14 משה יעקב פוררוס, "האדם והתקוה" [שיר דיאלוגי], שם, א, 1845, עמ' 8-9.
 15 על פי הפסוק בישעיה ה, 7: "וַיִּקְרָא לְמִשְׁפַּט וְהָיָה מִשְׁפָּח לְצַדִּיקָה וְהָיָה צַעֲקָה".
 16 א' פריעדלאַנדר, "תוחלת נכזבה" [שיר] / Von E. Friedländer, Lehrer, שם, כה, 1860, עמ' 123-124.
 17 צ' צעללערמאיר, "התקוה וקשה יום" [שיר דיאלוגי] / Von Zalel Zeller Mayer, שם, כד, 1858, עמ' 77-79.
 18 יעקב פישר, "התקוה התוגה והמות" [שיר] / Von Jakob Fischer, öffentliche(m) Lehrer, שם, כב, 1856, עמ' 39-42. הציטוט מעמ' 39-40.
 19 שם, עמ' 41.
 20 מענדל פריעדמאן, "תאנית איש ישראלי ושפה עבריה ומבליגיתם עלי יגונם" [שיר] / Von Emanuel Friedmann in Giralth, שם, ב, 1845, עמ' 52-56.
 21 נתן מעללער, "אהבת ציון" [שיר] / Von Nathan Meller, שם, לה, 1868, עמ' 19-20.
 22 ישראל פערדער, "מאמר פנת יקרת" [מאמר] / Von Israel Feder, שם, כ, 1855, עמ' 77-78.
 23 שם, עמ' 77.
 24 אברהם מאפו, אהבת ציון וילנה תרי"ג, עמ' 121.

לסיכום הדיון בתקווה נראה שהתקווה של המשכילים ניזונה בעיקר מן האמונה היהודית בעולם הבא, בהמשך הקיום לאחר המוות. אך המציאות של חיי היהודים העיבה על תפיסת התקווה וגרמה להתייחסות ספקנית, שלילית, פסימית, אירונית ומתנצחת באשר לתועלת התוחלת...
 לבסוף מעניין להזכיר שבאותה תקופה נרפס ביטוי המאפיין את תפיסת התקווה ברומן אהבת ציון לאברהם מאפו, שיצא לאור בשנת 1853. ברומן זה אומרת תמר לאהוב ליבה, אמנון: "קוה אמנון, כי טובה תקוה מחיים"²⁴.

הערות

- 1 אלכסנדר הלוי לאנגבאנק, "שומרי האדם" [שיר] / Poetisches von Alexander Langbank aus Jeroslaw, כוכבי יצחק, א, 1845, עמ' 10-11. ראו עליו: קרסל, לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, ב, מרחביה 1967, עמ' 287; וכן גרשם באדר, מדינה וחכמיה, ניו יורק תרצ"ד, עמ' 124.
 2 שם, עמ' 10.
 3 שם, עמ' 11.
 4 י... (יחיאל מלר), [התקוה [שיר], כוכבי יצחק, ו, 1846, עמ' 44-45. 1846. הציטוט מעמ' 44.
 5 יעקב ביברנינג, "הקבר והתקוה" [שיר] / Von Jakob Bibring in Stanislaw, שם, טז, 1852, עמ' 36-38. הציטוט מעמ' 37-38.
 6 יעקב ביברנינג, "בטחון השב" [שיר] / Von Jacob Bibring, שם, ז, 1846, עמ' 48-49. הציטוט מעמ' 48.
 7 שם, עמ' 49.